

КУЛТУРА ПОЛИСА
УДК 316.45:316.74:2
ПЧ

ХРВОЈЕ ШПЕХАР

Факултет политичких знаности, Центар за европске студије
Загреб

АНТИПСИХОЛОГИЈСКА ТЕОРИЈА ГОМИЛЕ Е. КАНЕТИЈА И РЕЛИГИЈСКО-ПОЛИТИЧКИ ФЕНОМЕНИ

Сажетак: У друштвеним наукама можда су најпознатије две теорије масе (гомиле): Гистава Ле Бона и Зигмунда Фројда. Ове две теорије спадају међу психологијске теорије масе и тиме су суштински ускраћене за ниво друштвене интерпретације. Једна од веома значајних теорија, веома често неправедно заборављена у друштвеној науци, јесте теорија гомиле Е. Канетија. Сама по себи изразито специфична, готово необична теорија конструисана у књизи *Маса и моћ*, пружа сасвим другачије виђење гомила (маса) од оних које данас преовлађују у друштвеним наукама. Будући да се ради о потпуно другачијем куту гледања од психологијских теорија масе, Канетијеву теорију гомиле овде називамо „антипсихологијском”. Циљ овог рада јесте да у кратким знацима опише неке од елемената ове теорије и да покуша да их интерпретира у односу на неке религијске и политичке феномене.

Кључне речи: теорија гомиле, Е. Канети, религија, политика

Веома утицајне теорије гомиле, социјалнопсихологијске теорије гомиле каква је нпр. теорија Г. Ле Бона (Gustav Le Bon) или њезин наставак у теоријама З. Фројда (Sigmund Freud) оставиле су велики печат на развој социологијских теорија друштва. Г. Ле Бон, према Џ. Меклеланду (J. McClelland), представља веома јасан правац њутонизма у друштвеној науци, према којем је добра

теорија она која, као у физици А. Њутона (I. Newton), објашњава деловање великог броја диспаратних феномена кроз веома малени број једноставних закона (McClelland, 1996: 17). Према томе, када Г. Ле Бон узима гомилу као широко експланаторну категорију у друштвеним наукама (посебно у социологији) тада то ради веома површно: за Г. Ле Бона постоји само једна гомила, свугде и у свако време једнака. Гомиле су рушилачке, њихова је ера барбарска за Г. Ле Бона (Le Bon, 1989: 29). Зато је Г. Ле Бон песимист када су гомиле у питању. У томе смеру креће се и Фројдова психологијска анализа која на темељу масовне хипнозе жели да објасни разлоге деловања гомила.

Е. Канети насупрот овим теоријама пружа „оптимистичку” теорију гомила, која феноменологију гомиле (маса) не препушта другој, негативној страни друштвених феномена, већ је смешта у изворно и тиме отворено позитивно подручје друштвених феномена. Овај рад настоји приказати неке од момената Канетијеве теорије гомиле и у појединим моментима компарирати његове теоријске досеге посебно с мишљењима аутора као што су Г. Ле Бон, Х. Арент (Н. Арент), Џ. Меклеланд и други. Теза је да Е. Канети пружа веома широк интердисциплинарни поглед на феномен гомиле и масе, те да се он суштински разликује од Ле Бонових и Фројдових размишљања о гомили и маси.

Позиција Канетијева дела „Маса и моћ” (Masse und Macht, 1960.)

Џ. Меклеланд сматра да је веома тешко одредити у које подручје треба да се сврста Канетијево дело „Маса и моћ” (McClelland, 1996: 16). То делује очито код читања дела и мешавини теоријских, историјских, концепцијских, па чак и сасвим белетристичких делова текста. Е. Канети успешно комбинира разне приказе, историјске записе, пројекцијске анализе или, напосто, властита размишљања с веома озбиљним конструкцијама сопствене теорије гомила, често непредвидиво углављене у остале делове текста. Питање остаје отворено: да ли је реч о антропологији, историји, социологији, социјалној психологији, политичкој науци

или напросто о социјалној или политичкој теорији? Џ. Меклеланд мисли да је немогуће да се одговори на ово питање и сматра да „Масу и моћ” треба сместити изнад постојећих дисциплинарних баријера и допустити да у свакој од дисциплина дође до препознатљивог места. Ипак, не чини се да је Е. Канети оставио онолики утицај колики су оставиле бројне друге теорије гомиле и теорије масе, пре свега теорија гомиле Г. Ле Бона.

Д. Робертс (D. Roberts) признаје да је Џ. Меклеланд у својем делу *The Crowd and the Mob from Plato to Canetti* (1989.) Канетијевом делу одредио веома важан статус у целој традицији теорије гомиле, чак од Платона (Roberts, 1996: 39). Насупрот њему, аутори као С. Московиси (S. Moscovici) спомињу Канетија само успут, обраћајући пажњу више Фројду и Ле Бону. За то је можда заслужна историја теорије гомиле, која је остала под великим утицајем ранијих радова Г. ле Бона (нарочито у делу *Психологија гомиле*, 1895.) и З. Фројда (међу осталим у делу *Група психологија и анализа ега*, 1921.) Тако је према Д. Робертсу овај историјски разлог одлучујући за рецепцију Канетијева дела, па је, према томе, С. Московиси био убеђен да је С. Фројд већ решио мистерију психологије гомиле, коју је претходно тематизовао Г. Ле Бон (Roberts, 1996).

Можда је узрок и код самог Канетија који Фројду и Ле Бону не посвећује никакав посебан статус у својем делу. Управо супротно, Е. Канети одбацује идеју интерпретације гомила коју нуде С. Фројд и Г. Ле Бон, чиме ово дело има посебан значај. Пре свега, Е. Канети покушава да измести психологијску интерпретацију гомиле, која је кулминирала у Фројдовој психоанализи и, што је нарочито важно, напушта интерпретацију Г. Ле Бона која масовној хипнози оставља централно место у тумачењу гомиле. Управо због својег нарочито тешког позиционисања Канетијево дело тражи веома много интерпретацијских разина: могуће га је истовремено читати као првокласну социолошку литературу која омогућује разумевање гомила (посредно и маса) на сасвим специфичан начин. Исто тако могуће му је приступити на начин антропологијских анализа које су уско везане уз историјске записе о појединим друштвима, сасвим специфичног развоја. „Масу и моћ” могуће је читати и као политикологијску литературу, откривајући како се моћ (као централни појам сваке политикологије

или социологије политике, филозофије политике и сл.) развија у својим различитим облицима, која су јој темељна обележја, како настаје и зашто настаје, те који све облици моћи постоје. Можда је Нобелова награда за књижевност 1981. године осигурала Канетију понешто другачији статус у савременим оквирима теорије гомила и тиме ревалоризовала његово место у историји теорије.

Могуће је да Е. Канети управо дугује своју посебност сасвим специфичној антисистематичности теоретизовања, која иде изнад уобичајених граница имагинације и теорије. Понекад се на теоријској разини очекују сасвим посебни обрати када поједини аутор одступа од уобичајених, општеприхваћених начина интерпретације друштвених чињеница. Такви искораци у друштвеним теоријама познати су социологији већ у делима њезиних класичних аутора као што су О. Конт (A. Comte), Е. Диркем (É. Durkheim), М. Вебер (M. Weber) и многи други. Оправдано је зато да се Канетијевом доприносу приступи веома опрезно у оценама, будући да „Маса и моћ” открива сасвим нове моменте у разумевању друштва и, посебно, у теорији гомила. Канетијев приступ који замењује масовну психологију, а открива сасвим осебујну феноменологију гомила, супростављајући се психологији моћи каква је тада била општеприхваћена, указује на анализу феномена као што су шизофренија, хистерија, манија, меланколија, параноја итд.

Феноменологија гомиле (маса) код Е. Канетија

Е. Канети се у књизи „Маса и моћ” бави веома широким спектром феномена, тумачећи како функционишу гомиле (маса у нашем преводу) на примерима различитих друштава. Е. Канети сматра да су „све дистанце које су људи створили настале из страха од додира” (Canetti, 1984: 9). Међусобно дотицање, додир у свим различитим приликама, представља веома важну границу коју појединац не усуди да пређе, осим у једном случају – у маси. „Једино се у маси човек може ослободити тог страха од додира. Она је једина ситуација у којој се тај страх претвара у своју супротност” (Canetti, 1984: 10) Настајући на прелазу из страха од до-

дира, у његовом губитку, маса се обликује као збијена маса, којој се човек препушта као једнак свима другима, доживљавајући најважнији моменат: растерећење. Растерећење је „тренутак у којем се сви који припадају маси решавају својих различитости и осећају једнакима” (Canetti, 1984: 11).

Чини се да моменат растерећења игра у Канетијевој теорији веома важну улогу (Roberts, 1994: 42). Будући да се читав живот, тиме укупни друштвени живот, одвија у дистанцама Е. Канети посвећује веома велику важности питању растерећења. Зашто до њега долази? Управо зато јер се појединац у дистанци према свему, у чврстим границама које поставља између себе и других не осећа најбоље. Иако му границе служе за одређену одбрану од изненадних, непредвидивих провала „других” у његов свет, појединац има потребу ослобођења од сужености границе која му је из нужности постављена. Границе нису постављене само хоризонтално, међу истим појединцима, истог друштвеног статуса и положаја, већ су постављене и вертикално, на хијерархијски начин: између оних који су друштвено „виши” од оних који су „нижи”. Границе су свеприсутне, непромењиве, често врло скучене и понекад остављају појединца препуштеног сопственој немоћи, слабости и незадовољству. Тренутак ослобођења од терета дистанце, граница и барикада које појединац поставља према другима, догађа се у маси. Иако је само тренутак (наиме, постоји супротни процес од тренутка „среће и растерећења” – распадање масе), он је толико привлачан да веома брзо укључује у себе све потенцијалне објекте, појединце који теже растерећењу. Е. Канети држи да се „само сви заједно могу ослободити терета својих дистанци; људи се окупљају у масу ради тог сретног тренутка, у којем нико није *више*, нитко није *бољи* од другог” (Canetti, 1984: 12).

Потреба масе да чим настане привлачи у себе највећи могући број и да расте до неслућених граница веома је важна карактеристика. Маса расте управо до мере док може расти, она заправо постоји све до тренутка док престаје расти. Зато Е. Канети класификује природну масу у облик *отворене масе*, која нема граница раста. Насупрот *отвореној маси* стоји *затворена маса* која поседује *границу*, односно простор који ограничава и тиме добива на стабилности. Све добро познате институције настале су на теме-

љу *затворене масе*, на принципу „боље једна сигурна црква пуна верника него један несигурни свет” (Canetti, 1984: 15).

Можда је управо пример религијских институција добар за илустрацију настанка *затворене масе*. Њихова је темељна карактеристика с једне стране отвореност према новим члановима, али и постојање границе која дели оне *изнутра* од оних *извана*. Религијске институције поседују увек једнаку праксу понављања: да не би дошло до распадања и атомизирања масе, оне понављају састанке – често попраћене веома строго прописаним обредима, култом. Тако се, на пример, чланом Католичке цркве постаје уз веома дуготрајне обреде иницијације који за собом повлаче многе моменте прве евангелизације, социјализације унутар црквене заједнице, уз постепено, хијерархијско *увођење* у пуноправно чланство. Кад стекне пуноправно чланство у Католичкој цркви, верник-католик има обавезу да и даље перманентно присуствује обредима, различитим хуманитарним и другим акцијама своје заједнице. Иако се базира на строгој индивидуализацији, организација Католичке цркве (хијерархијски) омогућује стварање *затворене масе* чиме пречи да се она претвори у *отворену масу*, да избије из оквира. Е. Канети држи да „кад религије које теже универзалности одједном постану признате, веома брзо мењају тежиште своје пропаганде; у почетку им је стало до тога да досегну и придобију све који се могу досећи и придобити; маса за којом теже је универзална, важна је свака поједина душа и свака душа мора постати њихова” (Canetti, 1984: 15). Процес настанка универзалних религија је процес настанка *отворене масе*, којој је циљ да обухвати све.

Пример универзалне религије може се пронаћи у хришћанству првих векова. Од мале жидовске секте, која се готово распа-ла услед немилости околне, доминантне жидовске религије, преко обраћења св. Павла и његова проповедања хришћанства *поганима*, све до центра тадашњег света, до Рима, па преко прихваћености и прогонстава све до 313. године када је постала *religio licita*, а потом 381. године када је постала једина допуштена религија, развој је једне *отворене масе* у *затворену масу*, институционализовану религију, која се чува распада не тиме што и даље расте (иако бројчано расте и данас) већ прије тиме што одржава своје чланство на начин како то чини *затворена маса*, пазећи на „под-

муклост масе”. Овај пример универзалне религије, каква је хришћанство, одлично служи Канетију да објасни процес обуздавања маса: „оне (религије) не желе масу, већ послушно *стадо*, које се од ње разликује; они се одричу битне тенденције масе, наиме тенденције брзог раста; задовољавају се привременом илузијом о једнакости верника, која се, међутим, никада не спроводи сувише строго, итд.” (Canetti, 1984).

Самосвесна и одговорна гомила. Важност једнакости

Измештајући у анализи феномена гомиле настанак и развој гомиле какав се налази у теоријама масовне хипнозе или групне, масовне психологије, Е. Канети приступа феноменима сасвим посебно, истичући да масе поседују сопствени унутарњи ум (McClelland, 1996: 24). Оне нису за Цанетију напросто гомиле којима управља ауторитет, који нужно настаје као производ масе, већ су друштвени феномен *sui generis*. Управо зато, Е. Канети истиче особине масе: маса увек жели расти, унутар масе влада једнакост, маса воли збијеност и маса треба усмерење (Canetti, 1984: 22).

Веома важна карактеристика коју Е. Канети жели да припише масама лежи у њиховој непрестаној жељи за растом. Не постоје, према њему, никакве препреке које могу масу спутавати у њезиној тежњи да расте. Институције које се нађу на путу расту масе често пута пропадају и бивају превладане. Излазак из оквира *затворене масе*, веома је чест и свака се институција бори за свој опстанак одржавајући масу као *затворену*. Надаље, Е. Канети сматра да све теорије о једнакости црпе своју снагу из осећаја који пружа *растерећење* у стварању масе, када се сви осећају једнакима. Када се примерице ствара отворена маса као што је политички протест који обухвата што је могуће више заинтересованих, међу судионицима такве *отворене масе* нестају различитости које их прате до тренутка када улазе у масу. Разлике их поново очекују када се маса распада, што тренутак осећаја једнакости још више потенцира као доживљај среће.

Маса према Канетију настаје из кристала масе, који су „мале, фиксиране групе људи, јасно разграничене и дуга века, и које дају импулс за стварање масе” (Цанетти, 1984: 60). Међу историјске примере кристала масе Е. Канети убраја војнике и монахе. Код једних и других униформа има веома важну улогу, омогућује идентификацију и међусобну повезаност. Пример Католичке цркве овде је поново веома близак Канетијевом опису настанка масе. У 13. веку западно хришћанство било је великим делом у кризи институције, обележено политичким борбама за власт и сасвим удаљено од својих важних елемената научавања, као што су брига за сиромашне или проповедање Јеванђеља свима, без разлике. Управо у таквом времену настају тзв. просјачки редови, који се могу назвати Канетијевим речником, *кристали масе*. Настанак и развој редова фрањеваца и доминиканаца унутар Католичке цркве довело је до *избијања масе из оквира*. Наиме, дотадашња институција Католичке цркве увелике се променила, напустила је црквеноправно стајалиште о признавању нових редова, омогућила је да се институционализује сасвим нови облик духовности, изменила је систем пасторала итд. Канетијев пример *кристала масе* овде се чини очигледан. Исто тако, обележја *кристала масе*, која наводи Е. Цанетти, остају сачувана у овом примеру. „У кристалу је све граница, сваки је појединац који му припада конституисан као граница” (Canetti, 1984: 61). Иако се кроз нове облике монаштва унутар Католичке цркве остварило *избијање масе из оквира* ипак се с временом ново монаштво институционализовало (нпр. прихватање фрањеваца да бораве на једном месту, у манастирима, за разлику од путујућег, сиромашног монаштва).

Може се рећи да је и у овом примеру настанка масе, потакнутог *кристалима масе*, дошло до *обуздавања масе*, какво Е. Канети приписује великим религијама (што осигурава њихову трајност). Кристали масе, какво су католичко монаштво из 13. века, сликовит је пример начина на који масе добивају подстицај. Слични примери могу да се нађу и унутар других великих религија, религијских покрета обнове или у новим верским следбама различитих религијских основа.

Веома интересантан приступ и опис пружа Е. Канети у анализи масовних симбола као што су ватра, море, киша, река, шума, жито, песак, итд. Масовни симболи су важни јер се доживљавају

као масе, јер у себи садрже битна обележја масе, али ипак се не састоје од људи. Е. Канети их разликује од *кристала масе* који се „појављују као група људи која упада у очи својом повезаношћу и јединством” (Canetti, 1984: 62). Већ је наведен пример кристала масе у монаштву. Масовни симболи, који се доживљавају као маса, служе Канетији да објасни битне елементе масе. Тако нпр. ватра показује битан елемент једнакости, тиме што на једнак начин пред њом нестају сви предмети, она је „прелазна и незаситна”. Важност једнакости за масу већ је довољно истакнута. Једнакост настаје услед растерећења, чином настанка масе (природне, отворене масе) која у себе прима максималан могући број. Сама димензија броја овде се намеће као веома важна. Број је темељ сваке масе. Проблеми с масом, особито масом која делује рушилачки, настају онда ако се не разуме начин функционисања броја у маси. Овај се део феномена посебно истражује код *случаја Шребера (Schreber)* на крају књиге „Маса и моћ”. Темељни проблем броја код масе настаје онда када се са растом броја, ствари почињу бројати за мање (McClelland, 1996: 25). Реч је, економским речником, о инфлацији.

Једнакост и број чине се као најважнији делови феномена масе. Тражење проблема у маси као маси (гомили као гомили, прецизније) има за последицу превид да је маса број који у себи не садржи унапред дано негативно обележје. Ц. Меклеланд сматра да је овај проблем најизраженија разлика која дели Канетијеву теорију гомиле од психологије гомиле Г. Ле Бона или од Фројдове психоанализе. Према Меклеланду „политичка теорија од Платона, Ле Бонова теорија гомиле, и велики део савремене политичке социологије увек инсистирају на опасности која долази од гомиле; већ од Француске револуције, а посебно од паришке комуне, 1871, одвратност гомиле била је увек у средишту” (McClelland, 1996: 25). Ова веома често постављана поставка у теоријама гомиле понавља се и у данашњим теоријама гомиле и масе. Поставља се питање да ли је гомила вођена вањским ауторитетом и тиме неодговорна за последице својег деловања, као што је реч у екстремним случајевима масе која наступа у тоталитарним режимима. Х. Арент сматра да су, наиме, тоталитарни покрети могући „свугде где има маса које су из овог или оног разлога осетиле порив за политичком организацијом” (Arendt, 1996а:

37). За њу су масе колебљиве, поводљиве, склоне манипулацији коју проводи ауторитет, вођа. Према Х. Арент, до стварања масе долази друштвеном атомизацијом и крајњом индивидуализацијом, а темељна значајка *човека масе* „нису бруталност или заосталост већ његова изолираност и одсуство нормалних друштвених односа” (Arendt, 1996а: 43). Теорија масе Х. Арент углавном се слаже с теоријом гомиле Е. Канетија, можда највише у томе да смешта стварање масе у индивидуализацију појединаца, који на супрот остављању при властитим границама изолираности управо као *изолирани* наступају једнаки другима, стварајући тело гомиле, масе. Према томе, Е. Канети држи да је могуће *растерећење* у маси изолираних појединаца, у којима нестају терети које доносе са својим сопственим ограничењима (Canetti, 1984: 11-13).

Исто тако, Х. Арент држи да су „тоталитарни покрети масовне организације атомизираних, изолираних појединаца; а њихова најистакнутија значајка је захтев за тоталном, неограниченом, безуветном и неопозивом оданошћу појединачног члана” (Arendt, 1996а: 51). Логична последица интерпретације масе која је сачињена од атомизираних појединаца јесте њезина бездушност, изостанак моралних критеријума, поводљивост, склоност веровања вођама (вођи) или ауторитету итд. Таква слика гомиле (и масе) доследна је последица теорије гомиле или психологије гомиле Г. Ле Бона, па и психологијске интерпретације З. Фројда, у којој „увек гомила бива виђена као антитеза свему ономе што би требало да буде цивилизовано друштво” (McClelland, 1996: 25). Ова интерпретација је и данас присутна у разним облицима социјалнопсихологијских интерпретација спорта, навијачких скупина и њима сличних облика гомиле. Теорија гомиле Е. Канетија управо супротно надомешта тезу о поводљивости гомиле, тезом да сама гомила није безумна, да није огољена од моћи да расуђује и да следи одређене циљеве. „Канетијеве” гомиле и масе нису неодговорне, јер су складно „оптимистичком” приступу, поседују моћ одлуке.

Хајка, религија и нација

За интерпретацију феномена гомиле Е. Канети узима још неколико елемената. Међу њима посебно место заузима *хајка*. Она је за Канетија нешто старија целина од кристала масе и саме масе. За *хајку* је карактеристично да „не може расти и да се састоји од групе људи који највише желе да их буде више” (Canetti, 1984: 77). Будући да се ради најчешће о малобројним групама, као нпр. о ловачким заједницама људи, сваки поједини члан је веома важан и готово ненадоместив као што је и сваки додатни члан од велике вредности. Код хајке се веома снажно могу да приметите два од четири темељна обележја масе: једнакост и усмереност. Е. Канети супротставља хајку свим осталим заједницама као што су племе, род или клан, управо из разлога што сматра како су ови социолошки појмови превише статични. За Канетија је хајка динамична, она је заједница акције, појављује се конкретно. Зато истиче да је хајка „најстарији и најограниченији облик масе, а постојала је пре него што су постојале масе људи” (Canetti, 1984: 78).

Е. Канети разликује четири различита облика или функције хајке: лов, ратна хајка, жалобна хајка и хајка множења. Наредне анализе феномена масе углавном се тичу ове поделе. Сви облици хајке имају могућност промене из једног у други, а они облици промене који су издвојени из већег контекста и који су фиксирани, те тиме попримили свој посебни смисао налазе се у ритуалу (Canetti, 1984: 106). Ово је од веома велике важности за начин на који Е. Канети тематизује велике светске религије. Он их сврстава на темељу динамике хајки и специфичног начина на који се прелевају једна у другу на религије лова, рата, плодности и оплакивања.

У мноштву примера из историје религијских феномена, Е. Канети за религије оплакивања нуди примере из хришћанства и ислама. Тако за религију оплакивања спомиње пример мухаремске свечаности код шијита. Ради се о обредном религијском оплакивању мита о судбини и мукама Алијеве обитељи и њезином мучеништву, који се налази у једном од централних религијских садржаја код шијитских муслимана. Током месеца мухарема трају

различите врсте обреда којима се шијитски муслимани подсећају на Алијеву несретну судбину и читав свој живот на одређени начин, кроз обреде, желе суобличити с његовом несретном судбином. Е. Канети слично поступа и с хришћанством којег одређује као религију оплакивања, показујући на примеру свете ватре у Јерусалиму све облике промене хајке. У разним описима других религијских феномена које Е. Канети преноси из различитих извора увек се задржава нагласак на тражењу заједничких обележја која се преводе у облике гомиле.

Међу занимљивијим описима налазе се и Канетијеви описи масовних симбола нација. За друштвену, највише политичку науку, веома је занимљив Канетијев покушај дефинисања нације. Он сматра да су покушаји дефинисања појма нације патили од темељног недостатка: једноставне дефиниције (Canetti, 1984: 139). Без обзира да ли се ради о језику, територији, писаној књижевности, историји, влади, националном осећају или нечему другом као темељном критеријуму разликовања једне нације од друге, тешко је било поопштити један заједнички критеријум који би вредио за све случајеве. Е. Канети сматра да је „испразно говорити о нацијама ако их не дефинисамо на темељу разлика” (Canetti, 1984: 139). Управо зато служе симболи. Тиме се дефиниција нација код Канетија битно приближила религији. На основу таквих закључака, Е. Канети се упушта у тражење основних масовних симбола великих нација. За Енглезе проналази море, за Низоземце насип, за Немце шуму, за Французе револуцију, за Швајцарце брда, за Шпанце матадора, за Италијане „два” Рима, за Жидове излазак из Египта. На темељу истраживања масовних симбола нација, Е. Канети налази и посебну интерпретацију развоја нацистичке Немачке и догађаја након Првог светског рата у масовној структури Немачке. Помало контроверзно држи да је забраном опште војне обавезе рођен националсоцијализам у Немачкој, тврдећи да се „свака затворена маса која се насилно распушта претвара у отворену, која преузима све њезине значајке” (Canetti, 1984: 150).

Закључак

Из овог кратког приказа неких момената Канетијеве феноменологије гомиле или теорије масе (гомиле) може се видети да се ради о сасвим специфичном приступу, веома различитом од оног Г. Ле Бона и З. Фројда. Е. Канети пружа безброј одличних примера феномена из подручја политике, религије, моћи, симбола и многих других, конструирајући на темељу тражења заједничких елемената сопствену теорију гомиле, њезиних облика и начина на који се појављује у мноштву различитих увета. Будући да се ради о тако широко постављеном, интердисциплинарном приступу, Канетијев теоријски „пуг” оставља простор за веома различите интерпретације. Чини се да се треба сложити с покушајима Д. Робертса и Џ. Меклеланда да Канетијев допринос друштвеној науци оцене као до сада довољно неистражен и неприхваћен, а у корист теорије гомила Г. Ле Бона и масовне психологије З. Фројда те различитих нових теоријских праваца који следе ове две утицајне струје.

Разлика коју Е. Канети можда највише уноси у теорију гомиле (маса) тиче се њезине унутрашње динамике, којој се не одузима могућност одлуке и која није напосто скуп атомизованих појединаца без идеје која их води. Таква интерпретација масе (гомиле) нуди сасвим нову перспективу: гомиле нису унапред осуђене на негативне последице њихова деловања. Гомиле се не сматрају унапред с ону страну сваког социјалног реда, већ баш супротно: као темељ друштвених односа. Гомила није нешто што настаје као производ отуђена човека, као дехуманизовани продукт савременог друштва, него се ради о друштвеном феномену дубоког порекла, веома важног за све остале друштвене феномене. Та изворност гомиле и свих њезиних облика отвара могућност да Е. Канети у својој наредној интерпретацији тематизује мноштво других друштвених чињеница, од симбола, преко религије, до разних политичких феномена.

Е. Канети оставља довољно простора да се у наведеним интерпретацијама одустане од појединих тумачења. Међутим, темељна структура његове теорије и даље остаје стабилна и веома

погодна за другачије интерпретације. Уколико, примерице, налазимо да за Енглезе не вреди масовни симбол мора као кључни за идентификовање нације, још увек не можемо устврдити да се нације не идентификују путем носивих масовних симбола. Овакав приступ чини се много отворенијим од веома негативистичког приступа теорији гомиле Г. Ле Бона, у којем је гомила осуђена на негативни предзнак. И на крају, веома је значајан принос Е. Канетија у одређивању гомиле као важног друштвеног феномена с обзиром на тумачења тоталитаризма, као што се може читати код Х. Арент. Маса нису једине гомиле, строго говорећи, ако се под масама мисли скупина атомизованих појединаца, потпуно подређених једној вољи њиховог вође (као што чини Х. Арент). Тиме се тоталитаризам не може сматрати као једини до краја проведени процес гомиле.

Литература:

- Arendt, Hannah (1996a): *Totalitarizam*, Politička kultura, Zagreb.
- Arendt, Hannah (1996b): *Eseji o politici*, Antibarbarus, Zagreb.
- Arnason, Johann P. (1996): „Canetti's counter-image of society”, u: *Thesis Eleven*, 45, str. 86-115.
- Borch, Christian (2006): „The Exclusion of the Crowd. The Destiny of a Sociological Figure of the Irrational”, u: *European Journal of Social Theory*, 9(1), str. 83-102.
- Canetti, Elias (1984): *Masa i moć*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.
- Honneth, Axel (1996): „The perpetuation of the state of nature: on the cognitive content of Elias Canetti's *Crowds and Power*”, u: *Thesis Eleven*, 45, str. 69-85.
- Knöbl, Wolfgang (2000): „In praise of philosophy: Johann P. Arnason's long but successful journey towards a theory of modernity”, u: *Thesis Eleven*, 61, str. 1-23.
- Le Bon, Gustave (1989): *Psihologija gomila*, Globus, Zagreb.
- Maia, Rousiley C. M. (1996): „Elias Canetti's *Auto-da-fe*: from the antithesis of the crowd-man to the madness of power”, u: *Thesis Eleven*, 45, str. 28-38.
- McClelland, John (1996): „The place of Elias Canetti's *Crowds and Power* in the history of western social and political thought”, u: *Thesis Eleven*, 45, str. 16-27.

Roberts, David (1996): „Crowds and power or the natural history of modernity: Horkheimer, Adorno, Canetti, Arendt”, u: *Thesis Eleven*, 45, str. 39-68.

Summary: There are two very important theories of masses and crowds within social sciences. First is the theory of crowd of G. Le Bon and second is the theory of masses of S. Freud. Both of them are mostly psychologically oriented. This work is presenting the theory of crowds of E. Canetti, which is anti-psychologically oriented and thus very important for understanding of social phenomena.

Key words: theory of crowds, E. Canetti, religion, politics